

Fengsel og straff

Fra et fangeperspektiv

Forvaringsfange 03/43, Ila fengsel

Høst 2010

Fengsel og samfunn

- Det er en grunnleggende sammenheng mellom fengsel og samfunn
- Samfunnet i dag: Økende neoliberal markedskapitalisme, individualisme
(Nafstad, Blakar, Carlquist, Phelps & Rand-Henriksen, 2007)
- Samfunnets rådende ideologier påvirker
  - rammene rundt fengselsstraff
  - fengselsstraffens innhold

Rammene rundt fengselsstraff

- **Svekket velferdstenkning**

- Ikke bruke for mye skattepenger på fangene
- Økt fokus på sosial kontroll fremfor reintegrering av fanger

- **Forskyvning fra samfunns- til individnivå**

- 1970-tallet: Samfunnets ansvar å reintegrere fangene
- 2000-tallet: Fangenes eget ansvar å bli reintegrert

(Emtfors, 2005)

Fengselsstraffens innhold

Privilegiesystemet

- Grunnmuren i det norske fengselsvesenet
- Også kjent som "progresjonssoning", "differensiert soning" eller "individuell behandling"
- Fangen gjøres ansvarlig for egen soning og soningsinnhold
- "...progresjonssoning med fokus på systematisk kvalifisering for gradvis 'utslusing' mot mer åpen soning."
(Justis- og politidepartementet, 1997-1998).
- I praksis: Fangen vil oppnå stadig flere privilegier/muligheter etter hvert som han "gjør seg fortjent" til det

- Nivå 6:* Frigang, "halvåpen" avdeling
Nivå 5: Permisjoner
Nivå 4: Aktivitetsturer, tillitsjobber
Nivå 3: Fremstillinger
Nivå 2: Arbeid, skole, fellesskap
Nivå 1: Isolasjon

Egne prestasjoner er avgjørende for progresjonen

Gir progresjon:

- Rusfrihet
- Samarbeid med vokterne
- Konformitet/tilpasning
- Aktiv erkjennelse av skyld

Medfører regresjon/stagnasjon:

- Positive urinprøver
- Manglende samarbeid med vokterne
- "Uakseptabel adferd"
- Påstander om egen uskyld

Nødvendige egenskaper for å vinne frem i progresjonssystemet:

- **Rusfrihet**

Men: 60 % av fangene antas å ha et rusproblem

- **Taktiske samarbeidsevner**

Men: 10 % antas å være lettgradig utviklingshemmede

- **God impuls kontroll, tålmodighet, toleranse og evne til behovsutsettelse**

Men: 30 % antas å ha ADHD

- **God skriftlig og muntlig fremstillingsevne**

Men: 40 % antas å ha grunnskole som høyeste fullførte utdanning

- **God kontroll over adferd og emosjoner**

Men: Opptil 85 % antas å ha en psykisk lidelse

(Friestad & Skog-Hansen, 2004; Rasmussen, Almvik & Levander, 2001; Søndena, 2009; Torgersen, Gjervan & Rasmussen, 2006)

Påstander om progresjonssoningen:

- Skaper et klassesamfunn i fengslene der noen løftes frem mens andre holdes nede. De mest sårbare taper i alle ledd.
- Fungerer som et maktmiddel for fengselet. Den enkelte kontrolleres gjennom belønning og straff
- Svekker samholdet blant fangene
- Strider mot proporsjonalitetsprinsippet

Endring og påvirkning

Tidligere: Fokus på reintegrering gjennom f.eks. arbeidstrening

I dag: Fokus på å endre individuelle egenskaper ved fangene

(Giertsen, 2001)

”...atferdspåvirkning skal innta en sentral plass under gjennomføring av fengselsstraff.”

(Justis- og politidepartementet, 2007-2008, s. 78)

Fangene skal endre ”holdninger, atferd og ferdigheter” (Leiksett, 2005). Enkelte fanger skal også endre ”personlighet” (Justis- og politidepartementet, 2004).

Implisitt: Fangens lovbrudd skyldes individuelle feil og mangler. Derfor må han/hun ”endres og påvirkes”. En individualistisk og objektiverende forklaringsmodell.

Påvirkningsprogrammer

- Kriminalitetsrelaterte samtalegrupper/undervisningsgrupper med målsetning om å påvirke fangens adferd og holdninger og dermed redusere tilbakefall.
- Hovedsakelig basert på kognitiv adferdsteori. Fokus på læring av problemløsningsstrategier.
- To instruktører og 4-8 fanger. Gjennomføres som undervisningsleksjoner/forelesninger.

Problematiske realiteter:

- Deltagelse gir progresjonsmessige goder. Frivillig tvang skaper ytre motivasjon.
- Instruktørene er fangevoktere. Vanskelig å etablere nødvendig åpenhet og tillitsrelasjon mellom instruktør og deltager.
- Vokterne er ikke terapeutisk utdannede men er kun gitt kortvarig opplæring på fengselsskolen.
- Manualbasert og teoretisk.
- Mangelfulle kognitive evner kan neppe sies å være en hovedårsak til kriminalitet.

- Det er ikke forsket på langtidsvirkninger eller gjennomført kontrollerte studier i Norden.
(Fridhov, 2003)
- Internasjonale metaundersøkelser viser i sum en viss positiv effekt, men resultatene er meget marginale.
(Mathiesen, 2007)
- Kvalitative undersøkelser fra Norge viser at fanger i liten eller ingen grad opplever program som resosialiserende.
(f.eks. Alnæs, 2005; Svendsen, 2005)
- Program virker derimot godt for fangevokterne som får nye arbeidsoppgaver og utfordringer.

Kontaktbetjentordningen

- Hver fange skal ha en fangevokter med et særskilt oppfølgingsansvar overfor den enkelte.
- Skal formelt være fangens talsperson overfor fengselssystemet.
- ”Kontaktbetjenten ... skal arbeide aktivt sammen med den innsatte i en motivasjons- og endringsprosess.”
(Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2002, s. 1)
- ”Kontaktbetjentrollen utgjør ryggraden i det endrings- og rehabiliteringsarbeidet som gjøres i fengslene.”
(Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2004, s. 8)

Problematiske realiteter:

- Kontaktbetjentens vokteroppgaver overfor fangen skaper alvorlige tillits- og relasjonsproblemer.
  - f.eks. kroppsvisitasjoner, cellerazziaer, telefonavlytting og urinprøvetaking
- I en konflikt mellom fangen og fengselet vil kontaktbetjenten være lojal overfor fengselet.
- Enhver fangevokters hovedoppgave er å sørge for at fangen forblir ufri.

Svendsen (2005):	Halvparten av fangene fremhevet at det er vanskelig å forholde seg til kontaktbetjenten grunnet mistillit.
Westin & Lang-Ree (2006):	85 % av fangene mente det var mye mistillit mellom fanger og voktere
Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2008a):	På av 3 av 5 områder oppleves ordningen som "bekymringsfull". Ikke på noen områder oppleves ordningen som "god" eller "særdeles god"

Kontroll og sikkerhet

- Økt fokus på kontroll
- Fengselets overordnede prinsipp. **Fengselsstraffens innhold er først og fremst kontroll og sikkerhet.**
- Konstruktive tiltak må alltid vike dersom de kommer i konflikt med fengselets behov for ”ro, orden og sikkerhet”.
- Fangens hverdag er totalkontrollert fra han står opp om morgenen til han legger seg om kvelden.
- Inngripende sikkerhetstiltak skaper frustrasjon og kan føre til nettopp uro, uorden og usikkerhet.

Noen overordnede problemstillinger i det moderne fengselsvesenet

Byråkrati og detaljstyring
Rettigheter og rettssikkerhet
Makt og motmakt
Straff vs. behandling
En human fengselsstraff?
Virker fengsel?

Byråkrati og detaljstyring

- Fangens hverdag reguleres gjennom et kompleks av lover, forskrifter, retningslinjer, rundskriv og lokale instruksjoner.
- Det meste må omsøkes skriftlig, ofte gjennom standardiserte skjemaer.
- Fangen fratras kontroll over og ansvar for sin egen hverdag.

"Innsatte skal ... gå i privat tøy til jobb, skifte til arbeidstøy i garderoben og ved arbeidsdagens slutt skifte til privat tøy. Det vil ikke bli tillatt å bringe med seg pålegg eller annet spiselig ... Det er ikke tillatt å ta med seg aviser/tidsskrifter."

(Intern instruks, Ila fengsel)

"Dersom dere trenger papir kan dere ta med noen tørk til privat bruk, men det er ikke tillatt å ta hele ruller med inn på cellene. Hvis dette ikke lar seg ordne ser vi oss nødt til å låse inn rekvisita av ovennevnte art."

(Oppslag på avdeling, Ila fengsel)

- Gode skrive- og leseferdigheter er nødvendige for å vinne frem i et byråkratisk system. Mange fanger sliter imidlertid med dysleksi samtidig som en betydelig andel er fremmedspråklige.
- Mennesker med liten kontroll over sine omgivelser risikerer å bli tillært hjelpeløse.
- Tillært hjelpeløshet og løslatelse: Fra en tilværelse preget av ytre detaljstyring skal fangen plutselig være selvhjulpen.

Rettigheter og rettssikkerhet

Fanger har få absolutte rettigheter:

- Goder som må fortjenes:
  - Fremstillinger, permisjoner, aktivitetsturer, til dels løslatelse etc.
  - Kan nektes med henvisning til "manglende egeninnsats".
- Relative rettigheter:
  - Lufting, telefonering, brevveksling, besøk, sosialt samvær med medfanger, skolegang, fritidsaktiviteter (f.eks. trening) etc.
  - Kan nektes med henvisning til sikkerhets- og/eller kapasitetsmessige hensyn.

Rettigheter og rettssikkerhet

Uten domstolsprøving kan fengselet ilegge fangen en rekke tilleggsstraffer:

- Skriftlig advarsel
- Inndragning av dagpenger
- Inndragning av "goder" (TV, PC, tillitsjobb, hobbyvirksomhet, handling hos fengselskjøpmannen)
- Permisjonsnekt
- Isolasjon (formelt definert som "utelukkelse fra fellesskapet")

Fengselet kan til enhver tid isolere en fange dersom man mener det er sannsynlig at fangen har begått en handling som kan føre til ovennevnte tilleggsstraffer.

Rettigheter og rettssikkerhet

Hva gir grunnlag for tilleggsstraff?

- Formelt:
  - *”Dersom innsatte forsettlig eller uaktsomt har brutt reglene for ro, orden og disiplin eller forutsetninger og vilkår fastsatt i eller i medhold av denne loven”*
(Straffegjennomføringsloven § 40, første ledd)
- Konkrete eksempler:
  - Bruk av narkotika og/eller alkohol
  - Skadeverk (ofte ”celleknusing” i frustrasjon)
  - Ordrenekt (nekte å adlyde en fangevokters ordre)
  - Ufin språkbruk
  - Nekte å rydde/vaske cellen
  - Nekte å avgi urinprøve
  - Søke på ”ulovlige” ord på skolens internett

Makt og motmakt

- Fengselstilværelsen er fundert på makt og maktutøvelse: Fangen fratras sin frihet og vokterens hovedoppgave er å sørge for at fangen forblir ufri.
- Maktfordelingsprinsippet er tilsidesatt: Fengselet har trekk av både utøvende, lovgivende og dømmende makt overfor fangen.
(Sykes, 1958)
- Vokternes makt er belønnings- og sanksjoneringsbasert:
  - Belønning og straff gjennom privilegiesystemet
  - Straff gjennom tilleggsstraffer
- Det som først og fremst skjer i et fengsel er utøvelse av makt og motmakt.
(Lauesen, 1999)

Fangenes motmakt

Kollektiv motmakt

- Direkte konfrontasjon
  - Angrep på fengselets ro, orden og sikkerhet
  - Streiker, fangeopprør, nekte å la seg låse inn etc.
  - Virker dårlig. Regimet er godt rustet for å møte aksjoner.
- Indirekte konfrontasjon
  - Kollektiv motstand mot fengselets formelle tiltak
  - Kan virke. Ingen regler brytes direkte.

Fangenes motmakt

Individuell motmakt

- Direkte konfrontasjon
  - Skape uro, uorden og usikkerhet
  - Arbeidsnekt, ordrenekt, urinprøvenekt etc.
  - Virker dårlig. Individet defineres som problemfange og sanksjoneres.
- Indirekte konfrontasjon
  - Skrive klager
  - Ikke søke slik at fengselet ikke får mulighet til å avslå
  - Reagere uforutsigbart
  - Selvaktivering: Skape mening i en relativt meningsløs tilværelse
  - Kan virke (særlig selvaktivering). Øker selvfølelse og motvirker tillært hjelpeløshet

Straff vs. behandling

Dagens system er en blanding av straff og behandling. To ideologiske motsetninger blandes sammen.

Intrarollekonflikt oppstår når fangevokteren skal være både vokter og hjelper.

- Vokterrollen:
  - Kontroll og sikkerhet
  - (Kropp)svisitering, urinprøvetaking, vakthold, avhør, telefonavlytting, journalføring/overvåkning etc.
- Hjelperrollen:
  - Empati, omsorg og medmenneskelighet
  - Fremtidsplanlegging, samtalevirksomhet, programvirksomhet etc.

Straff vs. behandling

- Konsekvenser:
  - Resosialisering vanskeliggjøres (formelle tiltak fungerer dårlig grunnet relasjonsproblemer)
  - Skaper en belastende soningssituasjon for fangene
  - Skaper en belastende arbeidssituasjon for vokterne

Stort sprik mellom idealer og realiteter: Det forventes tillit og nærhet i en sosial struktur som fremdyrker avstand og mistillit.

Straff vs. behandling

«Per» hadde avlagt positiv urinprøve. Dagen etter at prøvesvaret forelå, ble han beordret av sin kontaktbetjent til å avlegge en ny urinprøve i hans påsyn. Etter at prøven var avlevert ble «Per» tatt inn til avhør av kontaktbetjenten vedrørende den første prøven. Senere samme dag fikk «Per» besøk av sin familie, og blir både før og etter besøket utsatt for kroppsvisitasjon av kontaktbetjenten. Etter avsluttet besøk, kommer kontaktbetjenten inn på «Per» sin celle og spør om de skal skrive fremtidsplan sammen.

«Per» avviser kontaktbetjenten skarpt. Kontaktbetjenten svarer med å rapportere hendelsen og «Per» straffes for å ha utvist "uakseptabel adferd". Motsetningsforholdet mellom de to tilspisses over tid og «Per» opplever stagnasjon i sin soningsprogresjon da fengselet mener han "ikke har vilje til å samarbeide med personalet".

En human fengselsstraff?

Belastningene ved et fengselsopphold er i stor grad skjulte for allmennheten.

- Det vanskelig å kommunisere belastningene til mennesker som ikke selv har opplevd fangenskap
- Straffen kan utad virke mild når belastningene ikke er åpenbare

Situasjonen forverres av at fengselsmyndighetene tilslører virkeligheten:

- Selektiv presentasjon av fengselsvesenet
- Selektiv språkbruk

Fengselsstraffens belastninger

- Ensomhet
- Uforutsigbarhet
- Tap av sosial kontakt med familie og venner
- Tap av bevegelsesfrihet
- Tap av autonomi og ansvar
- Tap av identitet og tilhørighet
- Tap av privatliv
- Tap av romantiske og seksuelle relasjoner
- Tap av tillit, kontinuerlig mistenkeliggjøring
- Stigmatisering, sosial eksklusjon, moralsk avvisning
- Påtvunget sosial interaksjon (med voktere og medfanger)
- Et liv i konfliktfylte motsetninger
  - Motsetninger i fangebefolkningen og motsetninger mellom fanger og voktere
- Anger og skyld
  - Psykologiske og eksistensielle belastninger

I SUM: I stor grad tap av de ressurser, muligheter og kvaliteter som definerer selve mennesket som sosialt vesen.

De ti mest stressende og traumatiske hendelser som kan oppstå i livet:

1. Ektefelles død
2. Skilsmisse
3. Separasjon fra ektefelle
4. **Fengselsopphold**
5. Dødsfall i nær familie
6. Alvorlig personlig skade eller sykdom
7. Ekteskap
8. Oppsigelse fra jobb
9. Ekteskapeleg forsoning med partner
10. Pensjonering fra arbeidslivet

(Holmes & Rahe, 1967)

Virker fengsel?

Hvis målet er sosial renovasjon:

Til dels ja: Rømninger/svikt ligger på et promillenivå.

Hvis målet er gjengjeldelse:

Til dels ja: Fanger gir uttrykk for at straffen er meget belastende.

Hvis målet er resosialisering:

Sannsynligvis nei:

- Fengselet med sitt fokus på makt, kontroll og detaljstyring er neppe i stand til å danne grunnlag for vellykket resosialisering.
- En tilpasning til livet i fengsel er samtidig en mistilpasning til livet i samfunnet. Større sannsynlighet for desosialisering enn resosialisering.

Referanser

- Alnæs, Ø. (2005). *Fengsel – forbryterskole eller rehabiliteringsanstalt? Slik de innsatte opplever det* (masteravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Benjaminen, S., & Erichsen, B. (2002). *Selvmondsadfærd blant innsatte*. København: Kriminalforsorgens uddannelsescenter.
- DiTommaso, E., & Spinner, B. (1997). Social and emotional loneliness: A re-examination of Weiss' typology of loneliness. *Personal and Individual Differences*, 22, 417-427.
- Emtfors, M. (2005). *Svensk kriminalvård i förändring. En komparativ textanalys av två statliga utredningar* (C-uppsats). Stockholms universitet, Stockholm.
- Fridhov, I. M. (2003). Kriminalitetsforebygging på kort og lang sikt. I *Å lære bak murene*. København: Nordisk ministerråd.
- Friestad, C., & Skog-Hansen, I. L. (2004). *Levekår blant innsatte*. Oslo: FAFO.
- Furuholmen, D., & Andersen, A. S. (1998). *Fellesskap som metode*. Oslo: Cappelen.
- Giertsen, H. (2001). Det ugjennomtrengelige. I Juss-Buss (red.), *Tvers gjennom lov til seier*. Oslo: Unipax.
- Granheim, P. K., Rustad, Å. B., & Rokkan, T. (2010). *Evalueringsrapport. National Substance Abuse Programme NSAP*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.
- Holmes, T. H., & Rahe, R. H. (1967). The social readjustment scale. *Journal of Psychosomatic Research*, 11, 213-218.
- Justis- og politidepartementet (1997-1998). *Stortingsmelding nr. 27. Om kriminalomsorgen*.
- Justis- og politidepartementet (2004). *Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring*.
- Justis- og politidepartementet (2007-2008). *Stortingsmelding nr. 37. Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2002). *Retningslinjer for kontaktbetjentarbeidet*. Rundskriv KSF 2/2002.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2004). *Strategi for faglig virksomhet i kriminalomsorgen 2004-2007*. Oslo: Kriminalomsorgens sentrale forvaltning.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2008a). *Kontaktbetjentundersøkelsen 2008* (resultater for Ila fengsel).

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2008b). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2007*. Oslo: Kriminalomsorgens sentrale forvaltning.

Lauesen, T. (1999). Vridsløselille statsfængsel set i et fangeperspektiv. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, 1, 16-43.

Leiksett, K. E. (2005). *Lovlydighet – et steg mot autonomi og sosialt ansvar. Et essay om kriminalomsorgsmetodikk*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter.

Mathiesen, T. (2007). Fra 'nothing works' til 'what works'. Hvor stor er forskjellen?. I *Festskrift til Henrik Tham*. Stockholms universitet, Stockholm.

Nafstad, H. E., Blakar, R. M., Botchway, A., & Rand-Henriksen, K. (2009). Globalization, ideologies and well being: a study of a West African and a North European society. *The Journal of Positive Psychology*, 17, 313-327.

Nafstad, H. E., Blakar, R. M., Carlquist, E., Phelps, J. M., & Rand-Henriksen, K. (2007). Ideology and power: The influence of current neo-liberalism in society. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 17, 313-327.

Rasmussen, K., Almvik, R., & Levander, S. (2001). Attention deficit disorder, reading disability and personality disorders in a prison population. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 29, 186-193.

Straffegjennomføringsloven: Lov av 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv.

Svendsen, M. (2005). *Forvaringsfangene forteller. En kvalitativ studie av den nye særreaksjonen forvaring* (masteravhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.

Sykes, G. M. (1958). *The society of captives: A study of a maximum security prison*. New Jersey: Princeton University Press.

Søndena, E. (2009). *Intellectual disabilities in the criminal justice system* (doktoravhandling). Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.

Torgersen, T., Gjervan, B., & Rasmussen, K. (2006). ADHD in adults: A study of clinical characteristics, impairment and comorbidity. *Nordic Journal of Psychiatry*, 60, 38-43.

Twenge, J. M., Catanese, K. R., & Baumeister, R. F. (2003). Social exclusion and the deconstructed state: Time perception, meaninglessness, lethargy, lack of emotion, and self-awareness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 409-423.

Ward, D. A. (1987). Control strategies for problem prisoners in American penal systems. I A. E. Bottoms & R. L. Light (Eds.), *Problems of long-term imprisonment* (pp. 74-96). Gower: Aldershot.

Westin, B. C., & Lang-Ree, O. C. (2006). *Forvaring på Ila. En analyse av innsattes og ansattes opplevelse av forvaringsinstituttet slik det praktiseres på Ila fengsel, forvarings- og sikringsanstalt* (spesialistoppgave i arbeids- og organisasjonspsykologi).